

Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Fizika, Földtudományok, és Matematika Szekció

A Balaton partvonalának változásai Szigliget térségben

OTDK DOLGOZAT

Készítette: **Szabó Tibor András**
Földmérő és földrendező mérnök alapszak

Küldő intézmény/kar neve:
Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar

Témavezetők neve:
Dr. Mélykúti Gábor
Nyme GEO, egyetemi docens
Mizseiné Dr. Nyiri Judit
Nyme GEO, egyetemi docens

Lezárás dátuma: Székesfehérvár, 2011. december 4.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
1.1. Szigliget bemutatása.....	3
1.2. Szigliget dűlőnevei.....	4
2. A Balaton partvonalváltozásának vizsgálata Szigliget térségében	8
2.1. A Balaton, a „magyar tenger”.....	8
2.2. A Balaton partvonalának változásai.....	9
2.3. A Balaton partszakaszának vizsgálata Szigliget környékén.....	10
2.3.1. A partvonal-változás vizsgálata genetikus talajtérkép alapján.....	10
2.3.2. A partvonal-változás elemzése korabeli térképek alapján.....	11
2.3.3. A Balaton partvonal-változásának végigkövetése Szigliget térségében digitális domborzatmodell alapján.....	18
3. Településszerkezeti változások nyomon-követése Szigliget településen	24
3.1. Következtetések a településszerkezetre régészeti leletek alapján.....	24
3.2. Grófi földbirtokok a XIX. és XX. században, a nagytáblákat megszüntető földosztás.....	25
3.3. A lakott területek növekedése, és a termőterületek csökkenése térképekről és légifényképekből visszakövetve.....	28
3.4. Szigliget birtokszerkezete jelenleg, és a jövőbeli tervek.....	32
4. Összegzés	35
5. Irodalomjegyzék	37

1. Bevezetés

Kevés tájegységre mondható el, hogy olyan nagy változásokon ment volna keresztül, mint a Balaton-parti települések, ezen belül is Szigliget. A változások geológiai, és településszerkezetileg is megfigyelhetők.

Korabeli oklevelek sorai között olvashatjuk, hogy Szigliget egykor szigetként foglalt helyet a Balatonban. A község neve is a sziget szóból eredeztethető, de a helyi lakók még ma is használják a Szigeti-öböl megnevezést a községet félig átölelő vízre. A Balaton vízszintjének szabályozása révén ma már csak félszigetként nyúlik a vízbe a község. Egykoron valóban sziget lehetett Szigliget? Igazak a régi oklevelek leírásai? Ennek a kérdésnek járok utána elsőként a dolgozatban a korabeli térképek, és a digitális domborzatmodell vizsgálatával.

A vasútvonal megépüléséhez, az infrastruktúra fejlődéséhez, és az idegenforgalom növekedéséhez köthető, hogy a Balaton számunkra – magyarok számára -, a „magyar tengert” is jelenti. A Balaton-part az egyik legkedveltebb üdülőhelye a hazai turistáknak, de a szomszédos országok üdülni vágyói között is évről-évre egyre többen keresik fel a tavat. A XX. században beindult vendégforgalom jelentős változásokat hozott a parti települések településszerkezetében. Különösen igaz ez Szigligetre, hiszen a jórészt mezőgazdaságból élő faluból mára a Balaton egyik ismert turistacélpontja lett. A télen csendes, 890 főnek otthont adó falu nyárra 5000 fős, nyüzsgő település lesz. Miként követhető végig a térképekkel a nyaralófaló kialakulása, a lakott területek növekedése? Ez lesz a másik kérdés, amelyet megvizsgálunk.

Mint azt látni fogjuk a térképek nem csak jogi, és természetbeni határokat rögzítő tervrajzok és vázlatok, hanem történelmi kordokumentumok is egyben. A földmérés, geoinformatika, és térképészet segítségével egy-egy kornak a jellegzetességeit, az akkor élő emberek mindennapjait is vissza tudjuk idézni. Remélhetőleg izgalmas történelmi utazás részesei lehetünk a térképek által.

1.1. Szigliget bemutatása

Szigliget Veszprém megyében, a Balaton partján, Keszthely és Badacsony között található, félszigetként nyúlik bele a Keszthelyi-öbölbe. Északról a 71. számú főút, délről a Balaton határolja. Szigliget tágabb környezete, a Tapolcai-medence, a sok tájelem és a földrajzi összetevők tarka mozaikjai miatt ez a vidék hazánk, és Közép-Európa egyik legszebb és legérdekesebb tája. Jellemző geológiai formák a környéken a tanúhegyek (Badacsony, Szent György-hegy), amelyek az egykori vulkáni tevékenység eredményei. Maga a község is több domborzati idommal tagolt, legmagasabb pontja a Hálás-tető (241 m), ezt követi a Várhegy (231 m), Antalhegy (228 m), Királyné szoknyája (181 m), Rókarántó (169 m). A Balaton vízszintjének átlagos Balti-tenger feletti magassága 104 méter, az öbölben a vízmélység 3 méter körül változik.

A legjelentősebb tájformáló elem a vulkánosság mellett a szél erodáló hatása, amely a laza üledéket elhordta, és így kialakította a Tapolcai-medencét. Meg kell említenünk a Balaton lassú visszahúzódását is, amelynek folyamán sík területek alakultak ki, körülvéve a települést.

Szigligeten több patak is betorkollik a Balatonba. Az egyik legismertebb a Tapolca-patak, majd nyugat felől a Kétöles-patak, és a Lesence-patak. Keletről az Eger-víz szeli át a nádast.

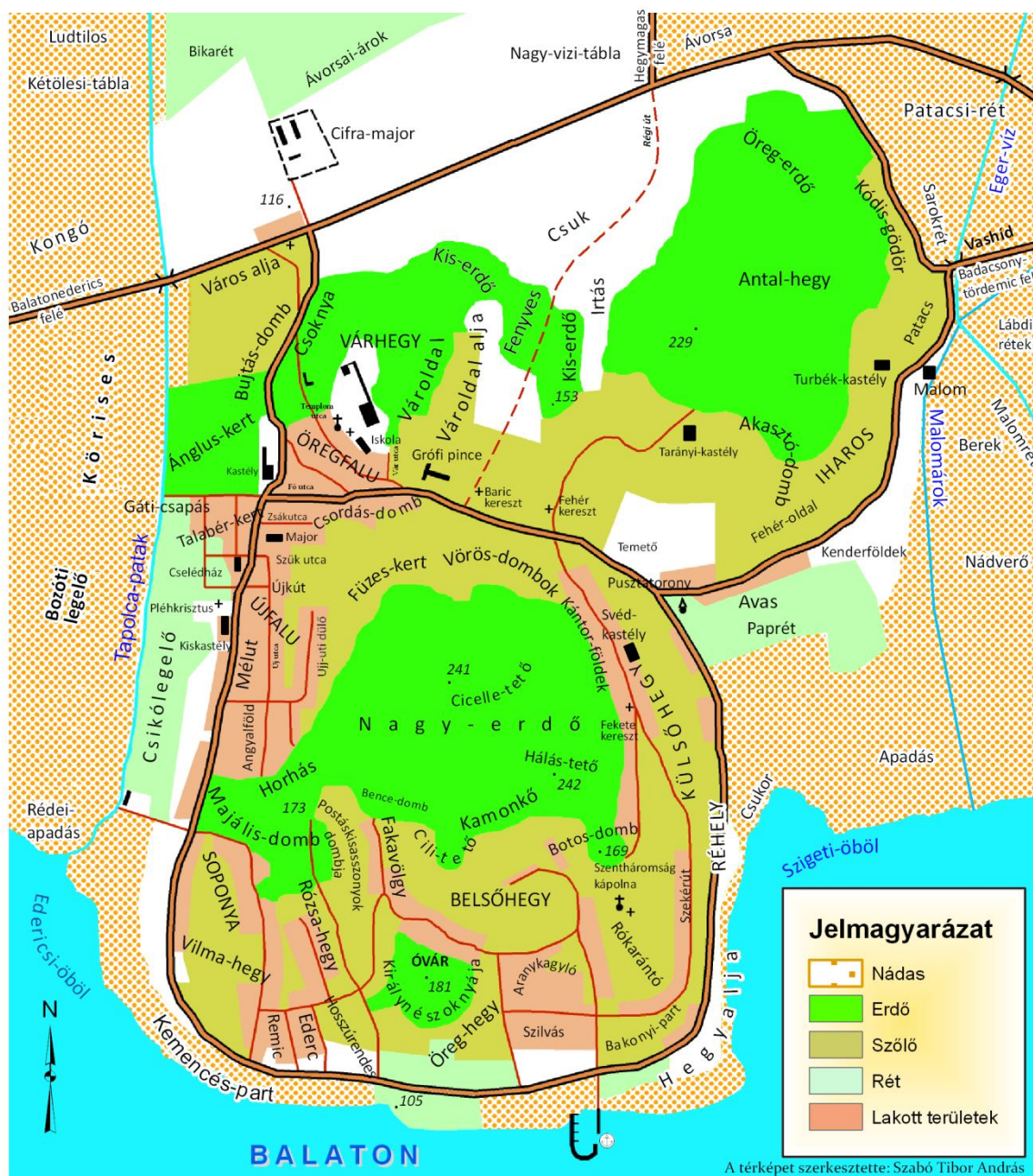
A település 80 %-a zöldterület, erdős-ligetes növénycsoportok törik meg a beépített területrészeket. A község neve is valószínűleg a „ligetes szigetre” utalhat. A települést nádasok ölelik közre. A déli hegyoldalak, és a Balaton napfény-visszaverő hatása ismert borvidékké tette a környéket.

Szigliget megközelíthető a 71. számú főútról, illetve nyári időszakban hajóval is. Szigligetnek közös vasútállomása van Badacsonytördemiccel.

1. ábra: Jellemző szigligeti kép; Felül a vár, alatta a Balaton, közte pedig a település

1.2. Szigliget dűlőnevei

2. ábra: Szigliget térképe a dűlők elnevezésével

A települések területrészeit a dűlőnevek alapján a legegyszerűbb beazonosítani, a dolgozat során többször utalok azokra a dűlőnevekre, amelyeket az alábbiakban foglaltam össze. A következő oldalakon megismerkedhetünk Szigliget egykori, és néhány még ma is használatos dűlőnevével.

Szinte minden községben szokás volt a település egyes részeinek külön névvel való megnevezése. Ezek az elnevezések általában a községrész geológiai, művelési

tulajdonságait sejtették, de gyakran a tulajdonos, vagy a közelében élő családokkal volt kapcsolatos.

A helynevek jelentőségét több tudományág is felismerte, gyakran adnak biztos támpontokat a településtudománynak, néprajznak, nyelvészetnek. A dűlőneveket többféle csoportosításba tudjuk elrendezni. Mezőgazdasági szempontból következtethetünk az adott falurész gazdaságára is. A különböző csoportosításokra szigligeti példákat is említhetünk: elsőként Hosszúrendest, ahol a szántóföldek jellegzetes alakját örökölte meg a népnyelv, de említhetnénk a Csikólegelőt, a Nádverőt, vagy a Bozóti legelőt, amelyek mind kapcsolatba hozhatók a mezőgazdálkodással. Egyháztörténeti szempontból is felhasználhatóak a helynevek, ugyanis több név kapcsolatban áll az egykori kolostorok, remetelakok helyével. Geológiai szempontból a domborzati formákra, és a talajtulajdonságokra figyelhetünk fel (például: Belsőhegy, Külsőhegy, Fehér oldal, Vizi-tábla). A növényteni vonatkozású helynév is igen gyakori, amikor az adott terület jellegzetes növényeit kapcsolják össze a helynévvel. Szigliget esetében az erdőknél találkozunk ezzel a névadással: Fenyves, Kőrises, Füzes-kertek. Az erdő korára, és állapotára is következtethetünk: Öreg-erdő, Kis-erdő, Nagy-erdő, Irtás. Még gyakoribb, amikor az elnevezést az ott élő, vagy gazdálkodó személyekhez, családokhoz kötik. A Bujtás-domb a Bujtás nevezetű családról kapta a nevét, de hasonló a Szenté-árok, vagy a Talabér-kert névadása is. Általában olyan személyekről nevezték el ezeket a falurészeket, akik közkedveltek voltak, vagy nagy ismeretségnek örvendtek a közösségen belül. Olyan esettel is találkozhatunk, amikor konkrétan nem nevezik meg a helység névadóját, de valamilyen tulajdonságát megőrzi a névadásnál. Példa erre a Postáskisasszonyok-dombja, mivel ezen a részen laktak a falu postásai. Ugyanezt említhetjük a Kántorföldek esetében is, mert ezen a területen a kántor, a templomi énekkar vezetője gazdálkodott, vagy a Paprét, amely a plébános tulajdonában álló legelőt jelentette.

A helynevek gyűjtésénél érdemes időseket felkeresni, akik nagy valószínűséggel emlékeznek az egykori dűlők elnevezésére. A beszélgetés során vigyünk magunkkal térképeket, fényképeket is, amelyekről könnyen beazonosíthatóvá válnak a területek. Határoljuk le a dűlőket, és már ekkor írjuk le a dűlőnevet a megfelelő részhez. A helyneveket nem szabad megmásítani! Ha ma már különösnek, vagy idejét múltak tarjuk azt a szót, akkor is az eredeti formájában kell rögzítenünk. Tehát a „Mélutat” nem írhatjuk át „Mély útra”, ha az jelenleg jobb hangzású, vagy a XXI. század emberének érthetőbben is hangzik.

A gyűjtésnél segítségünkre lehetnek még levéltári, vagy helytörténeti gyűjtemények is.

Az összegyűjtött neveket térképen ábrázoljuk. A térkép szerkesztésénél nem fontos a mérnöki pontosság, inkább arra kell törekednünk, hogy a területrészek jól elhatárolhatók, a szöveges megírások pedig könnyedén olvashatóak legyenek.

A 2. ábra alatt találhatjuk Szigliget egykori dűlőneveinek térképét. A gyűjtés során segítségemre volt Kardos József, és Felesége, akik élményszerűen idézték fel az egykori helyneveket. A térképi alapot az OCAD nevű programmal készítettem el. Egy, már meglévő Szigligetről készített térképet hívtam be a programba. Itt átvettem a település jellemző vonulatait (Balaton partvonala, az erdők elhelyezkedése, főbb műutak, és épületek, nádasok, vízfolyások, táblahatárok, lakott területek). A térkép vázlatos, de a dűlőnevek elhelyezésére ez a pontosság elegendő. Ügyelni kellett a térképi színek helyes megválasztására, a jó elkülöníthetőségre. A különböző jelöléseket jelmagyarázatban foglaltam össze.

Az alábbiakban megemlítek néhány dűlőnevet, amelyek külön is érdekesek arra, hogy megismerjük jelentésüket. A nevek megfejtésénél a Veszprém megye földrajzi nevei, Tapolcai járás című könyvet hívtam segítségül, amelyet a Magyar Nyelvtudományi Társaság adott ki 1982-ben. Az érdekes nevű dűlőnevek a következők:

- Akasztó-domb: A várurak pallosjogával állhat kapcsolatban a terület elnevezése. Valószínűleg ide állíthatták fel a bitófát.
- Ánglus-kert: A Kastély parkja. Több különleges, és európai viszonylatban is egyedülálló fafajtával találkozhatunk itt.
- Angyalföld: Itt laktak a bérből élő munkások.
- Botos-domb: Kevésbe ismert neve a Hálaisten dombja. Olyan meredek a domb, hogy csak bottal lehet rá felkapaszkodni, és aki felért a tetejére, azt mondja: Hálaisten!
- Cifra-major: A major többféle színű volt.
- Csapás: Ezen az úton terelték az állatokat a legelőre.
- Csikólegelő: A grófság csikóit legeltették ezen a részen.
- Csordás-domb: Itt volt található a pásztor háza.
- Fakavölgy: „Fakad a völgy” – Dombok között húzódó völgy.
- Keresztek: A vallásos földművesek a termőföldek végén keresztet állítottak. A Baric-kereszt a családról kapta az elnevezését. A Fehér, és Fekete-kereszt az emlékmű anyagának színére utal. A Pléhkrisztus a faluközpontban felállított keresztet jelentette, amelyen a korpuszt pléhből készítették el.

- Királyné szoknyája: A domboldalt régebben szőlővel ültették be. A szőlősorok úgy helyezkedtek el a dombon, mint a királyné szoknyáján a fodrok.
- Ludtilos: Az a legelőrész, ahová a ludak már nem mehettek el.
- Mélút, Szűk utca, Zsákutca: Az utca elhelyezkedésére, alakjára utalnak az elnevezések.
- Nádverő: A nádazómesterek a téli időszakban ezen a területrészen aratták a nádat.
- Pusztatorony: Régi templomrom. Nevezik Csonka-toronynak, vagy Avasi romnak is. Mindegyik elnevezés arra utal, hogy az épület falai leomlottak, romosak.
- Réhely: A szó a rév-helyre visszavezethető. Mivel a vízpart közel található, valószínűleg sajka-, és csónakkikötő lehetett.
- Rózsa-hegy, illetve Vilma-hegy: Puteáni báró két lányáról nevezték el a község két legszebb dombját.
- Talabér-kert: A grófi kertészt Talabérnek hívták. Ezen a területen volt az uradalmi kertész kertje
- Újkút: a falu legújabban ásott kútja. A lakosság ebből a kútból hordta a vizet.

Annak ellenére, hogy az utóbbi időben több település újra felfedezte régi helyneveit, sajnos a legtöbb községben kiveszőben vannak az egykori dűlőnevek. Már a község lakói sincsenek tisztában azzal, hogy miként nevezték elődeik a település egyes részeit, esetleg az idősebb emberek emlékezetében élnek tovább ezek a helységnevek. Érdemes összegyűjteni és feldolgozni ezeket a kincseket, hogy megőrizhessük őket az utókor számára. Megfontolandó lenne, hogy a jelenlegi utcanév-táblák alá elhelyezzék a területrész egykori elnevezését is. Manapság gyakorta megelégszenek az egyszerű megoldással; Új utcának, Fő útnak, vagy más kifejezéstartalommal helynévvel illetik a települések utcáit. A régi helynevek erősítenék a település lakóinak összetartozás-érzetét, és a történelmi múltjukhoz való ragaszkodásukat.

2. A Balaton partvonalváltozásának vizsgálata Szigliget térségében

2.1. A Balaton, a „magyar tenger”

A Balaton - amelyet gyakran „magyar tengerként” is becézünk -, fontos szerepet töltött be, és tölt be ma is a part menti lakosság életében. A Balaton adta a mellette lakók egyik fő táplálékforrását, a halat, ezzel együtt munkát biztosított a halászok, nádazók, jégvágók számára is. Ma inkább az üdülési szempontok miatt kedvelt tavunk, nemcsak hazánkból, de a környező országokból minden nyáron százezrek keresik fel az üdülni vágyók közül.

A tó neve valószínűleg a szláv „blato” szóból ered, amely lápot, mocsarat jelöl. A rómaiak Lacus Pelso-nak, sekély tónak hívták. Mindkét név arra utal, hogy az állóvíz átlagos mélysége csekély. Ennek ellenére a Balaton Nyugat-Európa legnagyobb tava, hossza 75 km, felülete jelenleg 594 km². Viszonylag fiatal földrajzi képződmény, keletkezése 15 ezer évvel ezelőtt, a holocén korszakban történt. Valószínűleg a szél mélyítette ki medrét, de lemeztektonikai közetmozgások is közrejátszhattak. Az északi part mederfeneke hirtelen mélyül, míg a déli part lankásabb. Az üledék vastagsága 6-10 méter, emberi beavatkozás, kotrás nélkül a tó teljes egészében feltöltődne. Legfőbb vízutánpótlása a Zala folyóból, és a Bakony sédjeiből érkezik, a felesleges vízmennyiséget a Sió-csatornán vezetik le. Vízigyűjtő területe 5180 km², vízmennyisége 1800 millió km³. A vízmennyiség teljes lecserélődéséhez több mint két év szükséges. [Az adatok a Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság adatbázisából származnak.]

3. ábra: A Balaton műholdképe (Forrás: NASA Landsat 7 Image)

A Balaton nem mindig hasonlított mai, jól ismert alakjához. Jelenleg a tó vízszintje a Balti magassághoz viszonyítva átlagosan 104 méter körül változik. Több parti település ezt az értéket helyi alapszintnek is kinevezte. A véglegesnek mondható partvonal-alak a

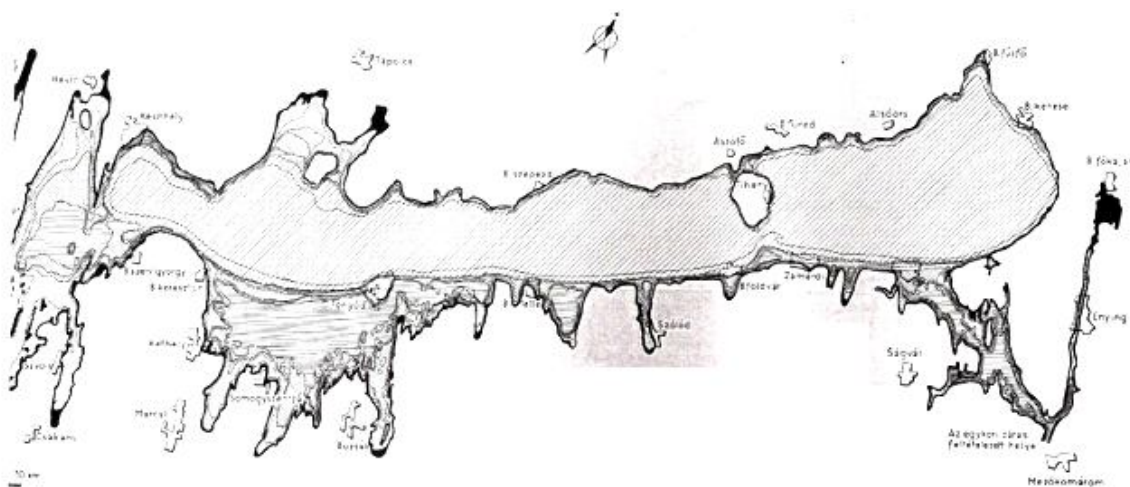
déli vasútvonal 1861-es elkészültéhez, és az 1863-ban átadott siófoki zsiliprendszer mesterséges vízszabályozásához köthető.

2.2. A Balaton partvonalának változásai

A Balaton partvonalváltozását több jeles kutató is vizsgálta, mint például Rómer Flóris 1863-ban, id. Lóczy Lajos 1913-ban, Cholnoky Jenő 1918-ban, dr. Bendefy László és dr. V. Nagy Imre 1969-ben, legújabban pedig az ELTE Geofizikai és Űrtudományi Tanszéke tett elemzéseket ebben a témában. A vizsgálatokat több szempont szerint végezték. Figyelembe vették a történelmi adatokat, és az előkerült régészeti leleteket is. Ezekből tudtak következtetni, mely területek voltak már a római korban, vagy azelőtt lakottak. Felhasználták a korabeli térképeket, továbbá a tőzeges talajok elhelyezkedéséből vontak le következtetéseket. A tőzeges területek határvonalát összevetették a térképen ábrázolt partvonalakkal. Lóczy Lajos 1920-ban készített „Tavi alluvium, és mocsárföld” térképe szemléletes ábrát ad a Balaton legnagyobb kiterjedésére. Megállapítható, hogy a Balaton vízszintje jóval magasabban, esetlegesen 8-10 méterrel nagyobb vízálláson volt a tó legnagyobb kiterjedésének időszakában. Ez azt jelenti, hogy a somogyi berkek, és az északi part több medencéje is víz alatt állt, a Balaton több szigettel is rendelkezett (Köztük Szigliget is szigetként jelenik meg.). Az alábbiakban láthatjuk dr. Bendefy László azon térképét, amelyen modellezi a Balaton vízállását időszámítás előtt 1000-tól a múlt század közepéig:

• •

• •

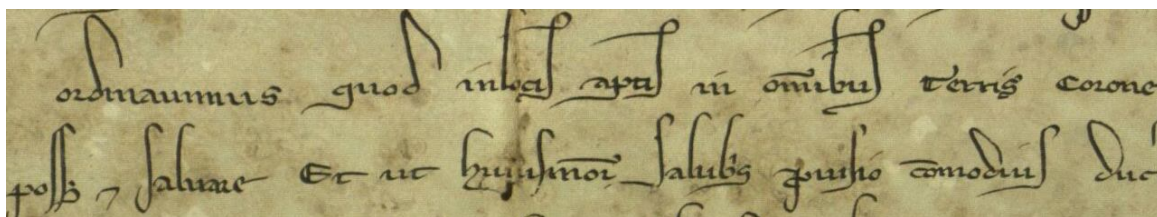

**4. ábra: A Balaton vízállásának modellezése id.e. 1000-tól 1969-ig
(Dr. Bendefy László, Dr. V. Nagy Imre: A Balaton évszázados partvonalváltozásai)**

Napjainkban már digitális domborzatmodellek, és geológiai fúrásminták állnak rendelkezésre a vizsgálatok végrehajtásához.

2.3. A Balaton partszakaszának vizsgálata Szigliget környékén

Több állítás is azt igazolja, hogy Szigliget egykoron szigetként helyezkedett el a Balatonban. Az etimológia vizsgálatok szerint Szigliget a nevét a szigetszerű elhelyezkedéséről kapta, de az 1260-ban IV. Béla király által kiadott oklevélben is szigetként említik a községet: „...*quandam insulam in Balatino existentem*”, vagyis „a Balatonnak ezen alkalmas szigetét” jelölték ki a várépítés helyszínéül. Ugyanígy szigetként írták az 1262-es oklevélben is a Vár környezetét. Később az I. katonai felmérés (1782.) Országleírásai is utalnak a sziget-jellegre: „a falut korábban teljesen víz vette körül, de a mező most is mindig nagyon mocsaras, sosem szárad ki.”

5. ábra: „...*quandam insulam in Balatino existentem*” – Oklevél, 1260 (Magyar Országos Levéltár)

A partvonal változását háromféle módszerrel fogjuk megvizsgálni:

- Először egy genetikus talajtérkép alapján vonunk le következtetéseket a partvonal egykori alakjáról.
- Másodsorban az adott kor térképei alapján vizsgálódunk.
- Harmadsorban pedig egy digitális domborzatmodellt hívunk segítségül. Érdeemes összevetni, hogy a domborzatmodellel, és a térképek összehasonlításával egy-egy időszakra azonos partvonal-alakulatot kapunk-e.

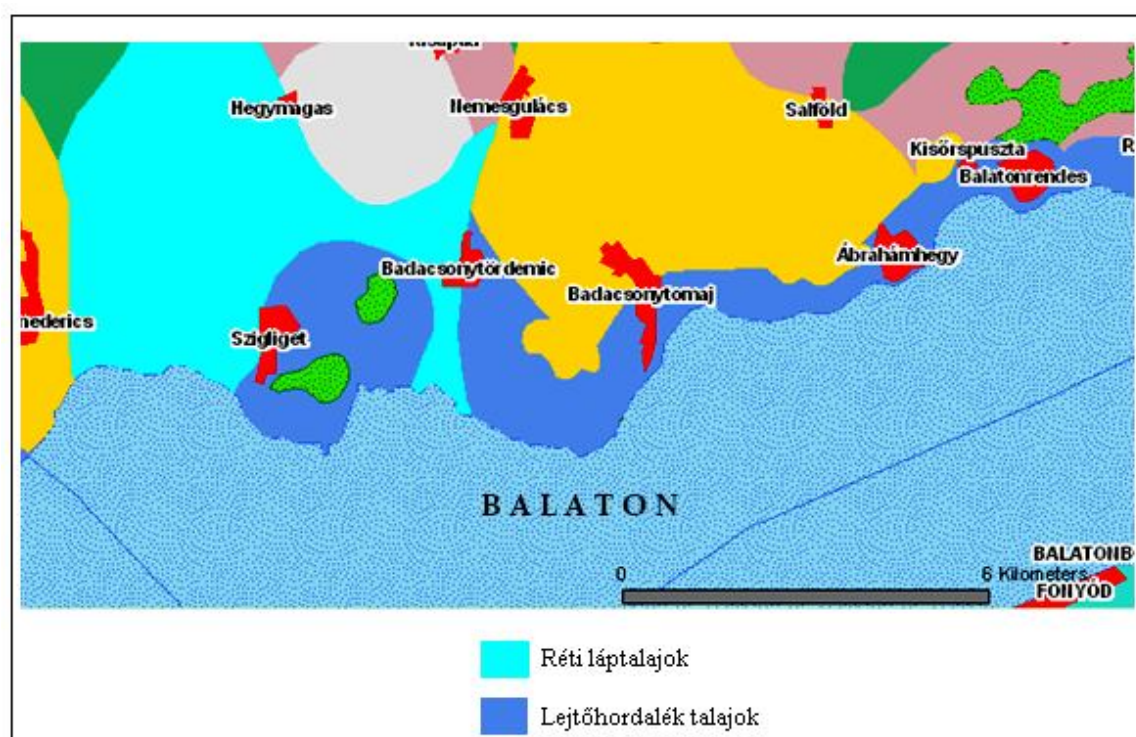
2.3.1. A partvonal-változás vizsgálata genetikus talajtérkép alapján

Ebben az esetben olyan talajtípusok genetikus talajtérképét tekintjük át, amelyek információkkal szolgálhatnak arról, mely területek állhattak huzamosabb ideig víz alatt. Elsősorban a láptalajok, réti talajok térképét kell vizsgálnunk.

Láptalajok főleg olyan területen képződtek, ahol az állandó vízborítottság volt a jellemző, és a csapadékszegény időszakban is vízzel telítettek voltak. A vízi növényzet – nád, sás, tőzegmoha – lebomlásával tőzeges talajok jönnek létre.

Ugyanilyen vízborításról ad információt a réti talaj jelenléte is. Réti talaj jöhet létre időszakos vízborítás alatt, vagy magas talajvíz következményeként.

Az Agrár-Környezetgazdálkodási Információs Rendszer honlapján található az alábbi talajtérkép. A térképen a különböző színek jelölik a más-más talajtípusokat.

6. ábra: Magyarország genetikus talajtérkép-kivágata Szigligetre és környékére (Forrás: Agrár-Környezetgazdálkodási Információs Rendszer)

Jól megfigyelhető a térképen, hogy a Szigligetet körülvevő sík területen a meghatározó talajtípus a réti láptalaj. Ebből arra tudunk következtetni, hogy valószínűleg huzamosabb ideig víz borította ezeket a területeket. Ennek okán a község valóban szigetként állhatott a Balatonban úgy, ahogy azt a lejtőhordalék talajok elhelyezkedése is mutatja.

2.3.2. A partvonal-változás elemzése korabeli térképek alapján

Egyes térképeken rá sem ismernénk, hogy a készítője a Balatont akarta ábrázolni a szelvényen, ha ezt felírással külön nem jelezte volna. Olyan „különös” alakú

tóábrázolásokkal találkozhatunk, amelyeket nehezen tudunk elgondolni a korabeli Balatonnak. Az alábbi ábrán három, egymásra alig hasonlító tóalakot láthatunk:

7. ábra: Három különbözőnek látszó térkép, ám mindegyik a Balatont ábrázolja

1. Domenico Zenoi – 1567
2. Comelis de Jode: „Tihany a déli parton” – 1594
3. Pieter és David Mortier – 1705
(Országos Széchényi Könyvtár térképtára)

Mi okozhatja ezeket a nagy különbségeket az ábrázolásban? Elsősorban a változó vízállás, a környezet változása játszik közre a különböző megjelenítésekénél. De ekkora mértékű változások nem történhetnek ilyen rövid idő alatt. Ehhez ismernünk kell az akkori térképkészítés nehézségeit, és eljárásait is. A korabeli, viszonylag kis méretarányú térképek nem mindig adják vissza a térképezett terület helyességét. Ez egyrészt abból következik, hogy a mérési módszerek, és eszközök nagy területek felméréséhez még nehezen voltak használhatóak. Számolnunk kell azzal is, ha egyáltalán alkalmaztak valamilyen térképi vetületi rendszert, az még kezdetlegesnek mondható, így az ábrázolás helyessége „megbomlott” a szelvényeken. A látszati ábrázolás egészen Mikovinyi Sámuel munkásságáig volt jellemző. Gyakran találkozunk olyan esetekkel is, hogy a térképész nem is járt a helyszínen, hanem elmondásokból, vagy az előző térképek átszerkesztéséből készítette az új lapokat. (Legjobb példa erre az esetre a Lazius-féle Balaton-térkép, amelyet a felmérő már nem tudott sajtó alá rendezni, ezért Lazius Wolfgang bécsi professzor a meglévő felmérést átdolgozta, és további részletekkel gazdagította. Ennek eredménye az lett, hogy az átdolgozott térképen a Tihanyi-félsziget a déli partról nyúlik bele a Balatonba. [Forrás: Philál Katalin; Magyarország legszebb térképei] (6. ábra 2. kép)) Háborús időkben még nehezebb volt a térképeket előállítani. A hadihelyszínek miatt nem lehetett terepi felméréseket végezni. A katonai logika meglepő esetei azok, amikor olyan térképekkel találkozunk, amelyeket szándékosan „rajzoltak el”. Áthelyezték

a községeket, megmásították a terepviszonyokat, mindezt azért, ha a térkép valami ok folytán az ellenség kezébe kerülne, ne tudjon könnyedén tájékozódni belőle.

A szigligeti partszakasz vizsgálatot először a kisebb méretarányú térképekkel, atlaszokkal kezdjük, majd áttérünk a nagyméretarányú szelvények elemzésére.

2.3.2.1. Dancker Danckerst térképe (1657) – Tapolca a Balaton partján

8. ábra: Dancker Danckerts – Nova et Recens Emendata totius Regni Ungariae una cum adjacentibus et Finitimis Regionibus – 1657

(részlet)

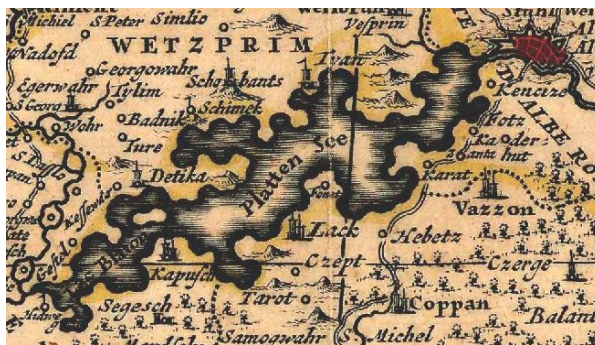
(Országos Széchényi Könyvtár Térképtár)

Dancker amszterdami rézmetsző Magyarországot ábrázoló térképműve (8. ábra) 1657-ben jelent meg először. A kézi színezésű réznyomat gazdag művészi elemekben, Felső keretében Buda, és Pozsony látható, bal alsó sarkában pedig a koronás magyar címer. A térkép mérete 38 x 51,5 cm, méretaránya 1: 1 210 000 [Forrás: Philál Katalin; Magyarország legszebb térképei]. A partvonal vizsgálatában azért

kaphat nagy szerepet ez a térkép, mert Tapolca közvetlenül a Balaton partján van ábrázolva. (Jelenleg Tapolca 12 km távolságra van a parttól.) Előfordulhat, hogy így próbálták ábrázolni azt a területet, amely a Balaton és Tapolca között húzódik, és még napjainkban is gyakran mocsarassá válik? Az, hogy Tapolca a Balaton közvetlen szomszédságába került, nem csak ezen a térképen figyelhető meg, hanem hasonlóan Johann Hoffmann, és Jacob Sandrart 1664-es Nürnbergben készített térképeiken is.

2.3.2.2. Pieter és David Mortier térképe (1705): Különös Balaton-ábrázolás

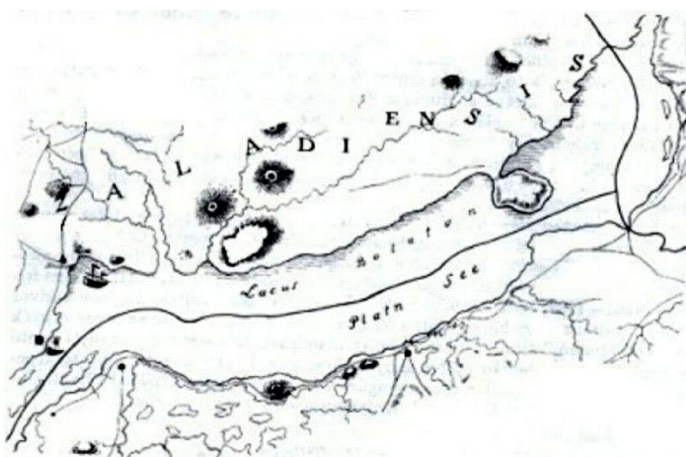
Pieter (1661-1711) és David Mortier (1673-1728) térképe (9. ábra) Amszterdamban jelent meg 1705-ben.

9. ábra: Théâtre de la guerre en Hongrie Transilvanie – 1705 - (részlet) - (Országos Széchényi Könyvtár)

„Dressé sur les mémoires les plus récentes” – „A legújabb emlékiratok alapján készült”, áll az ajánlászövegben. [Forrás: Philál Katalin; Magyarország legszebb térképei] A térkép elsősorban a magyar hadszíntereket ábrázolja, de nem mehetünk el a különös Balaton-ábrázolás mellett sem. A térképen megjelenő tó egyáltalán nem hasonlít a mai alakjára, de még az ezelőtt megjelent Balaton-ábrázolásokra sem. Nagyon tagolt partvonallal, rengeteg öböllel találkozunk. Szigliget nincs ábrázolva a térképen, ez talán abból ered, hogy a várat a térkép megjelenése előtt 3 évvel robbantatta fel Lipót császár. Ennek ellenére elgondolkodtató ez az érdekes alakú partvonal, amely talán a környék lápos, mocsaras jellegére utal.

2.3.2.3. Mikoviny Sámuel Balaton-térképe (1732)

10. ábra: Mikoviny Balaton-térképe – 1732
(Forrás: Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság honlapja, www.kdtvizig.hu)

Feltehetően Mikoviny Sámuel volt az első, aki az első pontos mérnöki felvételezést készítette a Balatonról. A Mikoviny-féle 1732-es Balaton-térkép (10. ábra) 1:90 000 méretarányban készült. A térképet 1750 körül bedolgozták a vezérkari térképbe. Különlegessége a műnek, hogy a Balaton középvonalában jelzett árokvonal a tó legmélyebb pontját

köti össze. Ezt Mikoviny mérőkötéllal, illetve mérőruddal határozta meg, a feljegyzések szerint 11 méter körüli értékeket mért általában. A Mikoviny-féle térképet ezután Müller Ignác 1769-ben újra feldolgozta. [Forrás: Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság honlapja]

Nézzük meg ezután a Szigligetet ábrázoló területrészt (11. ábra)! A legdélebbre ábrázolt domborzati idom a Badacsony, ettől északnyugatra találhatjuk a Szent György-hegyet. Szigligetet a Tapolca-patak, és az

11. ábra: Szigliget és környéke a Mikoviny-térképen

Eger-víz veszi közre. A Tapolca-pataktól nyugatra feltűntette még Mikoviny a Lesence-patakot is. A Tapolca-, és a Lesence-patak között a Balaton „nincs lezárva”, tehát ez utalhat arra, hogy a terület időszakosan vízborítás alatt áll. A térképen szerepel ez a mondat is: „Lacus decresciente”, azaz: „A tó apadásával.” Vagyis a Balatonon ekkor vízállás-csökkenés volt megfigyelhető.

2.3.2.4. Fritsch András Erik: Tabula nova inclyti Regni Hungariae (1753)

12. ábra: Fritsch András Erik térképének részlete (M.O.L.)

Fritsch András Erik Magyarország térképnek kivágatát láthatjuk a 12. ábrán. A Ratio Educationis rendelet ezt a térképet választotta a középiskolai tankönyvek ábrájának. A térkép a pozsonyi kezdőmeridián alapján készült. Szigliget helyén egy szigetszerű ábrázolást láthatunk.

A parthoz közelebb már vonalazással jelöli a lápos részeket. Előfordulhat, hogy a térkép készítője ekképp igyekezett visszaadni Szigliget sziget jellegét. A szelvény másik különlegessége, hogy feltűntették az egymással párhuzamos révátkelők helyét is.

2.3.2.5. Krieger Sámuel térképei – A Balaton lecsapolásának tervezete

13. ábra: Krieger Sámuel: A Balaton lecsapolásának tervezete – 1766 (M.O.L.)

14. ábra: Krieger Sámuel: Regni Hungariae in suos circulos et comitatus divisi tabula nova (1780) (M.O.L.)

Krieger Sámuel neve a Balaton lecsapolásával függ össze. A császári udvar hatására tervek születtek arra, miként lehetne a Balaton vízszintjét szabályozni, illetve hogyan lehetne a Balatont a Dunával, az áruk vízi úton való szállításához összekötni. A térképek elkészítéséhez a kor neves mérnökét, Krieger Sámuelét kérték fel. A mérnök többféle tervet is elkészített, köztük egy olyat is, amelyben csak a Balaton közepéből egy szűk sávot hagyott volna meg a hajók számára. Ekkoriban egy aszályos év annyira leaszott a Balaton vizét, hogy a tó teljesen mocsarasodott. Korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy a déli part lakói szó szerint „egészségtelen gőzű, bűzös állóvíznek” nevezték a Balatont, és azon voltak, hogy mielőbb lecsapoltassák, a hátramaradt tómedret pedig szántóföldeknek osszák fel. Szerencsére ilyen drasztikus lépésekre nem került sor, de 1863-ben végül elkészült a siófoki zsilip, amellyel már szabályozhatóvá vált a megfelelő vízállás. [Forrás: Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság]

A Krieger-féle térképeken megfigyelhető, hogy a XVIII. század második felében a Balaton vize jóval magasabban állt, emiatt a víz Szigliget keleti és nyugati részén jobban betört az északi irányába.

2.3.2.6. Győry József úttérképe, 1795

Az 1795-ben készült úttérkép már nagyobb méretarányban készült, mint az előbb bemutatott atlaszok, ebből pontosabb képet kapunk a partvonal alakjáról. A térkép méretarány „1/4 földhosszúságú mérték”, ahol 79 mm 900 ölnek felel meg (1:21 600). Mérete 53 x 74,5 cm. A mérnök Szigligeten a Várhegyet megkerülő utakat ábrázolja, illetve feltünteti a Puszta templomot (Avasi rom), és a Malmot is. A térképen Szigliget mellett Raposka, Ederits (Balatonederics), Tapolcza (Tapolca) is szerepel. A tervet a Szigligetet Ederits-csel összekötő út megépítéséhez készítették. Az út később mégsem a térképen tervezett helyen valósult meg, hanem a ma ismert 71. számú főúttal kötötték össze a két települést.

A vízállás szempontjából a kékkel jelölt részek számunkra az érdekesek. A Balaton határvonala markáns kék vonallal van jelölve. Jól fellelhetőek a Tapolca-, Lesence-patak, és az Eger-víz vízfolyásainak jelölései is. Szigligettől nyugati, és keleti irányban halványabb kék színnel jelölték a területeket. Ezek azok a területrészek, amelyeket az előző térképek is víz borította részeknek mutattak. A szinkontrasztbeli különbség talán abból adódik, hogy ezeken a helyeken nincs nyílt víztükör, vagy csak időszakosan borítja víz.

Érdemes megjegyezni azt is, hogy a Szent György-hegytől délre található részt is halványkék színnel jelölte a tervező. A Szigliget-Hegymagassal összekötő út ezen szakasza jelenleg nem kis bosszankodást okoz az autósok, és az útkarbantartók számára egyaránt. Az útburkolat – hiába készült el nemrégiben –, hamar lesüllyed, kátyúsodik. Sokan ebből arra következtetnek, hogy az út már a kezdetekben bizonytalan talajra, lápos felszínre épült. Íme a térképi bizonyíték, ami alátámasztja ezt.

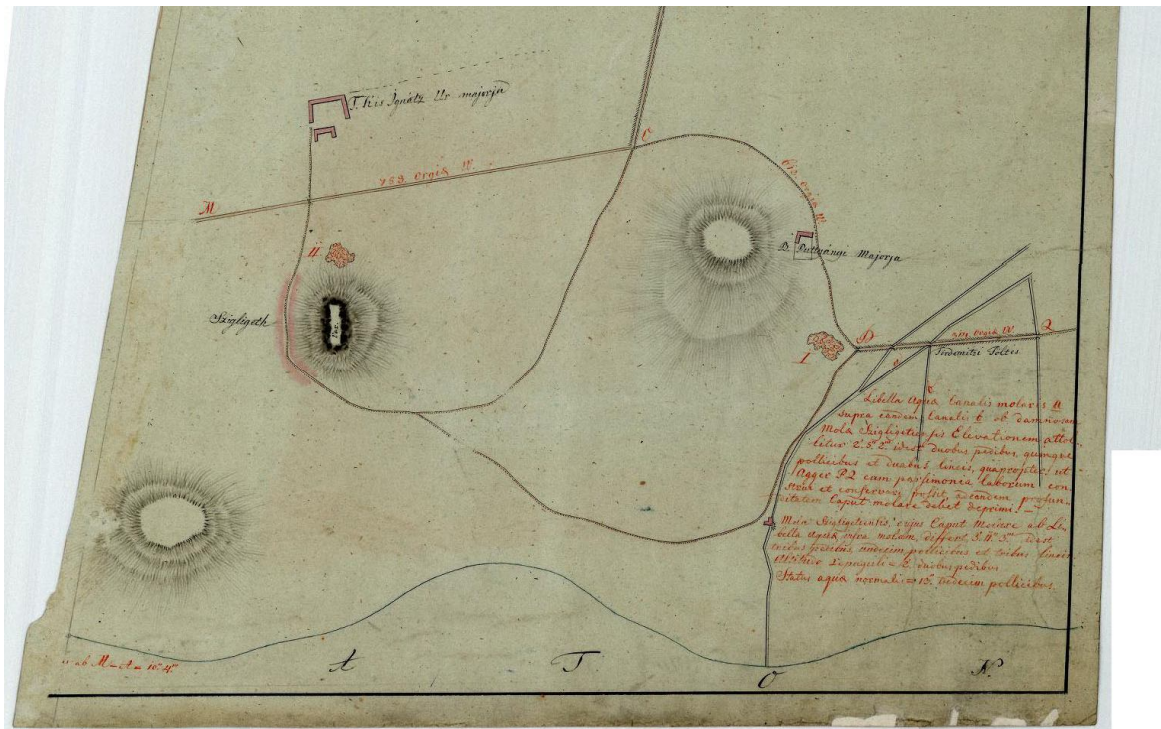

15. ábra: György József úttérképe, 1795
(Forrás: Magyar Országos Levéltár)

2.3.2.7. Csatornaterv 1818-ból

Végül pedig nézzük az 1818-ból való csatornatervet. A térképi ábrázolás elég szegényes, de ennek ellenére nagyon fontos információt kapunk, hiszen ezen a dokumentumon szerepelnek a Tördemic-Szigliget-Ederics közötti levezető csatornák eszméiről. Ebből adódóan feltételezhetjük, hogy a vizet ezekről a területekről ekkoriban vezették a Balatonba. A térkép szerkesztője Bajomy István, Zala vármegye hites földmérője. A terv méretaránya 1:7 200, mérete 55 x 72 cm. A szelvényen szerepel a Szigligetet Edericcsel

összekötő út tervezete is, amely már a jelenleg is használt 71. számú főút nyomvonalán halad.

16. ábra: Csatornaterv, 1818
(Forrás: Magyar Országos Levéltár)

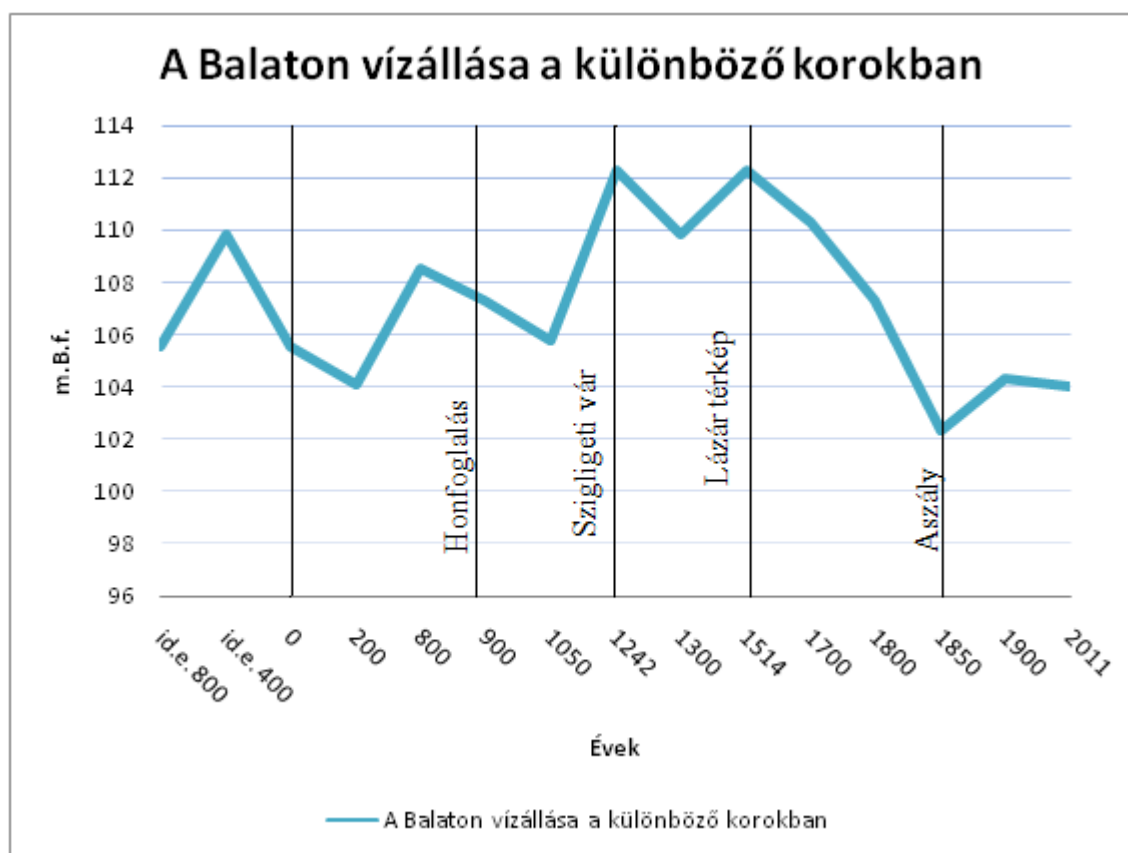
2.3.3. A Balaton partvonal-változásának végigkövetése Szigliget térségében digitális domborzatmodell alapján

Ebben az esetben a partvonalváltozást a Földmérési és Távérzékelési Intézet által kiadott digitális domborzatmodell (DDM) alapján vizsgáljuk. Az elemzést arra alapozzuk, hogy a modellezési időszakban nem történtek olyan nagymértékű geológiai változások, amelyek jelentősen befolyásolták volna a tájképet, a domborzati elemeket. A Balaton visszamenőleges vízállását az időszámítás előtti 8. évszázadig Dr. Bendefy László 1965-ben oklevelek, feljegyzések, és régészeti feltárások alapján állapította meg. Természetesen ezek még az Adriai-tenger feletti magasságban (m.A.f.) vannak megadva. Ezeket átszámítjuk Balti-tenger átlagvízszintjéhez (m.B.f.) viszonyított magassághoz. A két érték között a magasságkülönbség kerekítéssel 68 cm, tehát az m.A.f. értékekből 68 cm-t levonva kapjuk meg az m.B.f. értékeket. Erre azért van szükség, mert a rendelkezésre álló domborzatmodell a m.B.f. értékek alapján van megszerkesztve. Táblázatban összefoglalva a következő eredményeket kapjuk:

Időpont	Balaton vízszintje (m.B.f.)	Megjegyzés
id.e. 22 000	116 m	Geológiai vizsgálatok alapján
id.e. 800	105,5 m	
id.e. 400	109.8 m	Kelta-kor
Időszámítás kezdete	105.5 m	
240	104.1 m	Római-kor, Galerius zsipije megépül
800	108.5 m	Avar-kor
900	107.3 m	Magyarok honfoglalása
1050	105.8 m	Árpád-kor
1242	112,3 m	Megépül Szigliget vára
1300	109.8 m	
1514	112,3 m	Ekkor készül Lázár térképe
1700	110,3 m	Megkezdődik a lecsapolás
1800	107,3 m	
1850	102,3 m	Aszály-időszak
1900	104,3 m	
Napjainkban	104 m	

1. táblázat: A Balaton vízszintje a különböző korokban m.B.f.-ben megadva

A fenti táblázat értékei grafikonba foglalva:

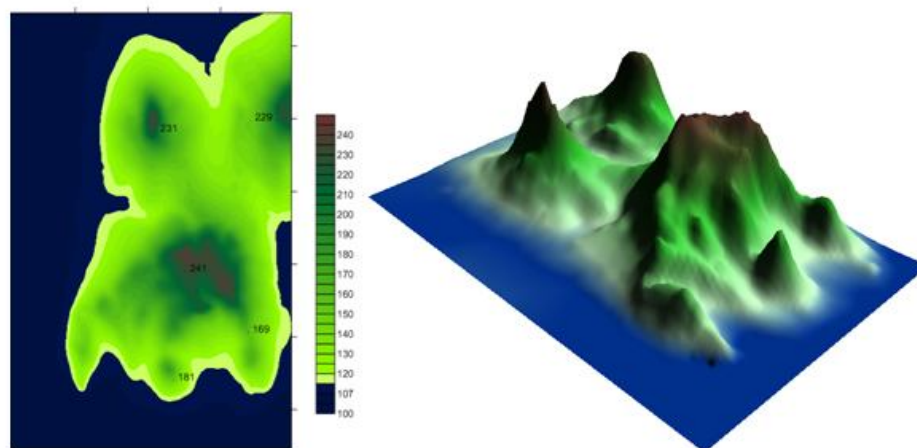

17. ábra: Vízállás-grafikon a történelmi korokra

A digitális domborzatmodellt a Surfer 9 nevű programmal dolgoztam fel. Ez a 3D-s térképszerkesztő program egyszerűen használható, de mégis látványos ábrákat tudunk vele készíteni. A program fogadja a szkennelt állományokat, lehetőség nyílik vele a digitalizálásra is. Ebben az esetben a FÖMI által kiadott adatokkal használtam fel. Az állományban megadták a kért kivágathoz az Y és X EOVS koordinátákat, és az ezekhez tartozó magasságokat. A kivágat rácssűrűsége 20 x 20 méter volt.

Első lépésként egy Grid rácsot kell elkészíteni, amit a *Grid data* ikonra kattintva lehet megoldani. Ekkor megkeressük a beolvasni kívánt fájlt, amely általában txt formátumban adott. Ezután egy ablak jelenik meg, amelyben további beállításokat tudunk megadni, vagy statisztikát kérhetünk az állományról. Ezután egy Report fájl keletkezik, amelyet el is menthetünk, de nem szükséges a további munkákhoz. A program automatikusan elkészíti a rács-szerkezetet. Ezután az ikonsor gombjai közt válogatva több lehetőség közül választhatunk: készíthetünk szintvonalas-, kontúr-, és ponttérképet, de domborzatmodellt is. Az előállt térképet színátmenetekkel láthatjuk el, elhelyezhetjük mellette a koordináta rendszert, de elmozgathatjuk, és el is forgathatjuk egyaránt.

2.3.3.1. A Balaton vízállása 24 ezer évvel ezelőtt

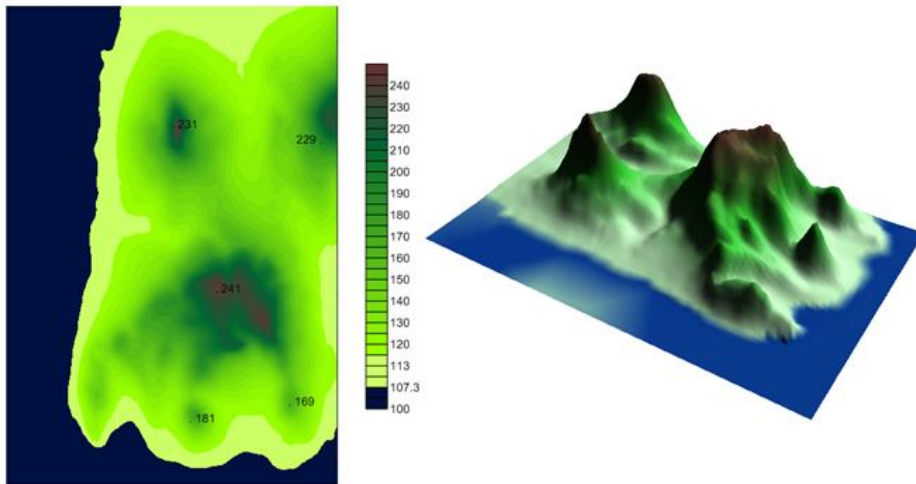

18. ábra: Szigliget-sziget, 24 ezer évvel ezelőtt (Készült a Surfer 9 programmal)

Geológiai vizsgálatokból tudjuk, hogy id.e. 22 ezer évvel ezelőtt a Balaton vízszintje 12 méterrel magasabban volt, mint jelenleg. A digitális domborzatmodellen beállítva a 116 méter magas vízállást, láthatjuk, hogy Szigliget valóban szigetként állt a Balatonban. Nemcsak körülölelte a víz a községet, de víz alatt állt több olyan völgy is, amely ma már lakott terület. A település mai központjának területét is víz borította.

2.3.3.2. Vízállás a honfoglalás korában (896)

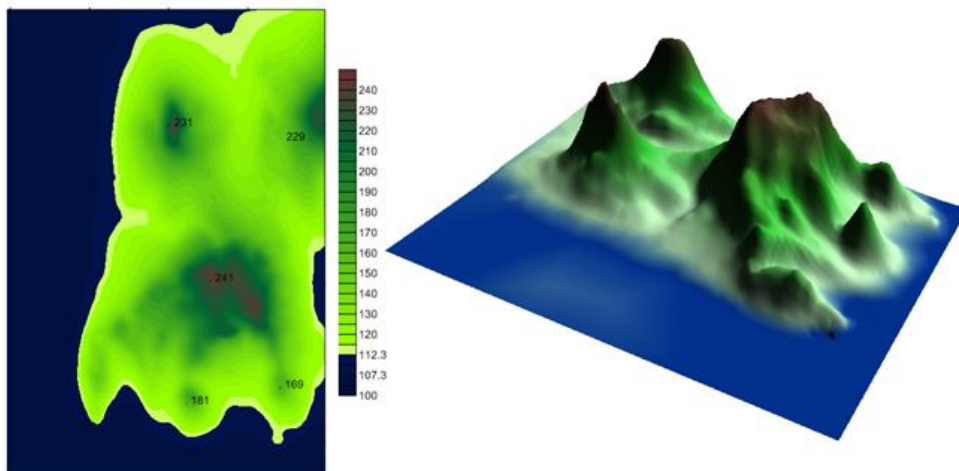
A magyar honfoglalás korára a vízszint 107,3 m.B.f. magasságon állhatott. Ilyen vízmagasság mellett a település déli fekvésű völgyei is szárazon állhattak. Nem borítja már víz a jelenlegi településközpont területét és a község északi részét sem. A nyugati településrészt csak helyenként borítják vízfoltok.

19. ábra: Vízállás a honfoglalás korában, a Balaton 107,3 m.B.f.-en

2.3.3.3. „Insula iuxta Balatinum” – Szigliget-sziget IV. Béla korában (1242)

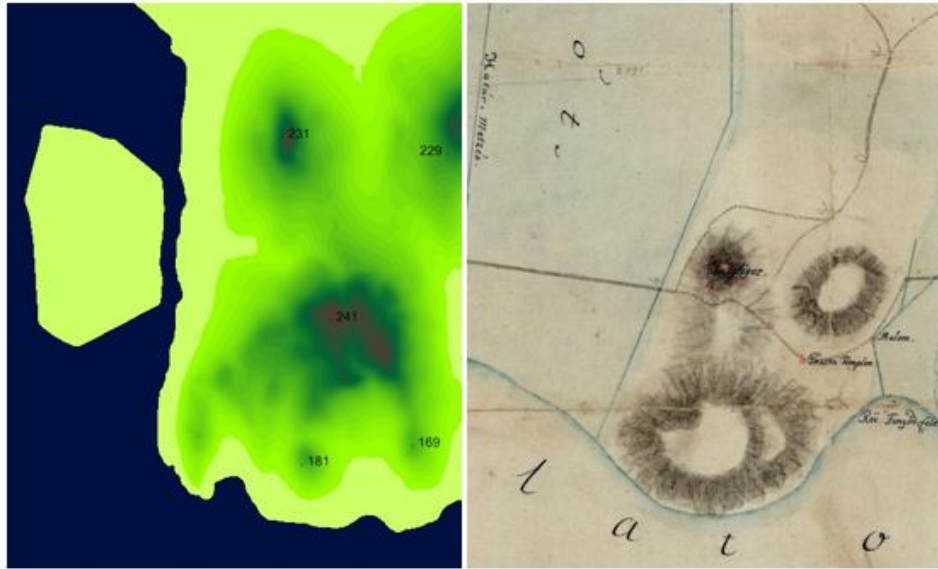
Már említést kapott IV. Béla 1262-ben kelt oklevele, amelyben egy szigetre épített várat építtetett. Az oklevél valóban helyesen közli, Szigliget ekkortájt ismét sziget volt a domborzatmodell alapján is.

20. ábra: Szigliget-sziget 112,3 m.B.f. vízszintnél IV. Béla korában

2.3.3.4. Összevetés a Győry-térképpel (1795)

Győry József 1795-ös úttervét az előzőekben már láthattuk. A korszak vízmagasságának ismeretében a digitális domborzatmodell segítségével összehasonlítjuk a térképi ábrázolást a Surfer 9 program által nyert eredményekkel.

21. ábra: A domborzatmodell eredménye és a Győry-térkép egymás mellett

A nyugati részeknél megjelenő zöld folt arra utal, hogy a terület lápos, vizenyős, ahogy azt a térkép is mutatja. Megfigyelhető a település északi részéről induló, és kiszélesedő száraz terület is mindkét ábrán.

2.3.3.5. A jelenlegi vízmagasság

22. ábra: A partvonal jelenleg
Repülőgépről készített fénykép 2006-ból
(Forrás: www.szigliget.hu)

Az 1970-es évek közepén merült fel az ötlet, hogy Szigliget ismét sziget legyen. Komoly tervek születtek arra, miként lehetne a községet körbeölelő tözeget elszállítani, ezzel kimélyíteni az ott levő területeket. Az ötlet megálmodói abban bíztak, hogy jelentős turistaforgalmat eredményezne a Balaton egyetlen szigete, ám a tervezést még az első terepi munkálatok előtt leállították.

Napjainkban a Balaton vízszintje 104 m.B.f. értéken áll. Az ingadozás viszonylag kicsi az a Sió-csatorna működése miatt. A vízszint csapadékhányos időszakokban kis mértékben lecsökkenhet (2003 nyara), de szerencsére nem fenyegeti kiszáradás a Balatont.

3. Településszerkezeti változások nyomon-követése Szigliget településen

3.1. Következtetések a településszerkezetre régészeti leletek alapján

Az előkerült régészeti leletek gazdasága arra utal, hogy Szigliget már a bronzkor végétől kezdve folyamatosan lakott település volt. A régészeti kutatómunka során meg tudják állapítani a leletek korát, amelyet ha azzal az információval is összevetünk, hogy a település mely részéről kerültek a földfelszínre, nagy valószínűséggel megadhatjuk, hogy ősünk a különböző történelmi korszakokban miként lakták a települést. Térképen ábrázolva ezeket az adatokat, nyomon tudjuk követni a településszerkezeti változásokat. A régészeti leírások összefoglalásánál Hangodi László történész munkáit vettem figyelembe. [Szigliget 890 éves, Kölcsey Nyomda Kft. Tapolca, 2011]

Bronzkor előtti leletek

Már az őskor végén is élhettek Szigliget területén törzsek, népcsoportok. A legrégebbi régészeti leletek a késő rézkorból (Kr.e. IV. – III. század) valók, de ezek szórványosan kerültek elő a település területéről.

Késő bronzkorból származó leletek (1.)

A késő bronzkor időszakát körülbelül Kr.e. 1500-tól Kr.e. 800-ig tesszük. Ebből az időszakból már több maradvány került a felszínre. Elsőként egy 1896-os földforgatás közben a Cifra-major, és a főút közötti területen találtak korabeli sírokat. Ezután a Várhegy alatt bukkantak újabb sírokra. 1967-ben az Ánglus-kert nyugati részén kerültek elő karperecek, gyűrűk. 1971-ben házmaradványt találtak a Rókarántó oldalában, majd a múlt század végén az Avasi rom (Pusztatorony) környékéről kerültek elő a késő bronzkorra utaló cserepek.

A kelta kor emlékei (2.)

Közép-Európában a kelta korszakot a Kr.e. VIII. századtól számítjuk egészen a Kr.e. V. századig. Nevezik vaskornak is. Az előkerült leletekből biztosan megállapítható, hogy ebben a korszakban nagyszámú népcsoportok éltek Szigliget területén. 1894-ben a Várhegy délkeleti oldalán szőlőforgatás közben találtak rá egy kelta temetőre.

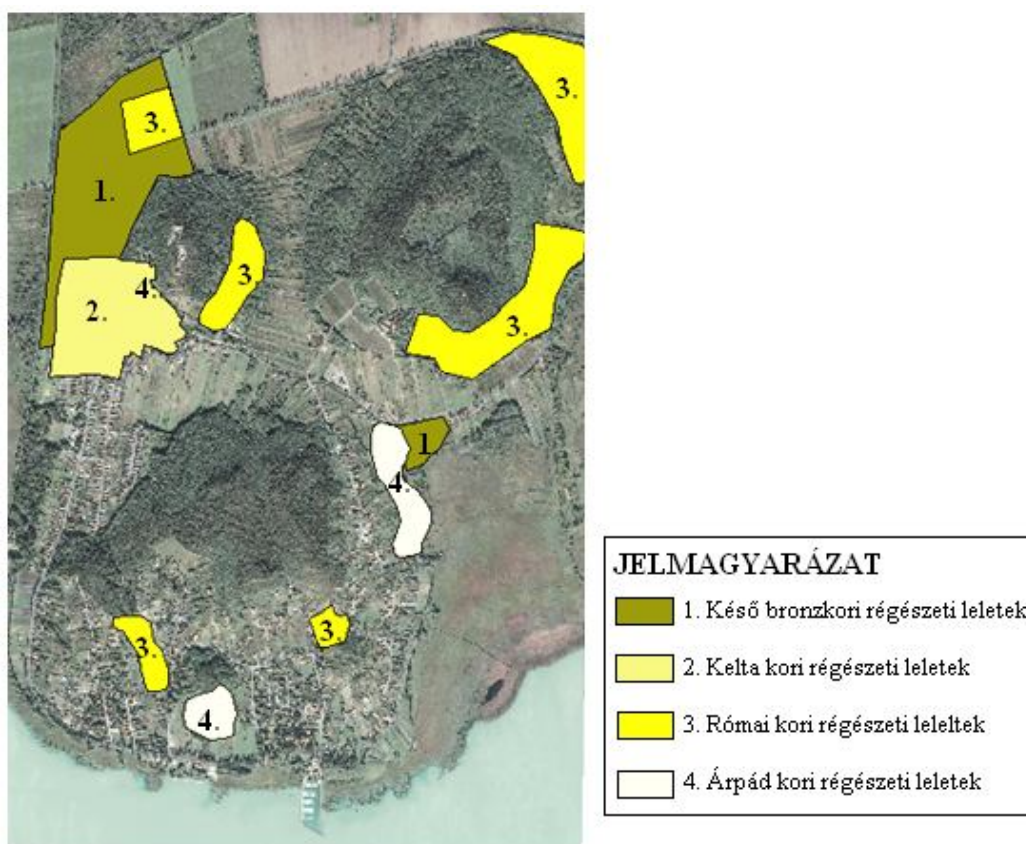
Római kor (3.)

Ebből a korszakból (Kr.e. I. századtól – IV. századig) rengeteg lelet került elő. A területet főleg római légionáriusok, telepések lakhatták. Falmaradványokat találtak az Avasi torony szomszédságában, sírok kerültek elő a Cifra-majornál, a Patacsnál, a Rózsa-

hegynél, Antal-hegy keleti és déli oldalában, és a Vároldalnál is. Kozák Károly régész 1958-as ásatásánál megállapította, hogy az Avasi rom alapjai is római eredetűek, és annak környezete valószínűleg egykori római telep lehetett.

Árpád kor (4.)

Az Árpád kori település központja az Avasi rom, és a Réhely területei voltak. Egy alkalommal a Királyné szoknyája déli lejtőin is ebből a korból származó cserépdarabokat találtak. Az 1260-as oklevélben már megnevezték a falu új központját: a lakosság legnagyobb része a Várban, és annak menedéket nyújtó közelségében telepedett le. Ezt a részt ma is Ófalunak nevezik.

23. ábra: Műholdképen behatárolt területek mutatják az előkerült régészeti leletek helyeit, amelyből következtethetünk a lakosság elhelyezkedésére is. A kép szerkesztése a QGIS nevű szoftverben történt.

3.2. Grófi földbirtokok a XIX. és XX. században, a nagytáblákat megszüntető földosztás

A településszerkezet kialakulásánál figyelembe kell venni azokat a nagybirtokos családokat, akiknek Szigligeten jelentős földterületei voltak.

1702-ben Lipót császár egy újabb magyar ellenállástól félve felrobbantotta a környék összes várát, köztük a szigligeti is. Az ekkori várurak a Lengyel család sarjához tartoztak. A Lengyel család szigligeti ágának kihalásával (1814) a földterületek a Puteani család tulajdonába szálltak. A család két lánygyermekéről még ma is őriz a település emlékeket: Róza és Vilma után nevezték el a két legszebb dűlőt Vilma-, és Rózsahegynek.

Az utolsó szigligeti báró, Puteani Géza az ősi birtokokat eltékozolta, kártyán vesztette el. A következő 35 évben az Esterházy család birtokolja Szigliget nagy részét. Esterházy Pál gróf ritkán tartózkodott Szigligeten, de felesége Izabella itt töltötte a mindennapokat. A Grófnét a község lakói nagy szerették, és tisztelték. Esterházy Pál testvére, János gróf szintén nagybirtokos volt. János mezőgazdasági iskolát végzett, jól értett a gazdasági munkák irányításához. A grófi család mellett nagy szőlőbirtokokkal rendelkeztek továbbá a Frystádtler, Svatics, Güns családok is. [Forrás: Takács József] A szigligeti kisbirtokosok a Csukban, Iharosban, Külsőhegyben, illetve a Füzes-kert, és Vörös-dombok dűlőkön művelték földjeiket.

24. ábra: Egy vázlatos ábra a két legnagyobb birtokokkal rendelkező Esterházy (sárga), és Frystádtler (zöld) család földterületeiről 1925 körül (QGIS)

A grófi birtokok művelése több helyi családnak is munkát adott. Esterházy Pál birtokfejlesztései nyomán a korhoz képest jónak mondható gazdálkodás, istállózó állattartás alakult ki, fejlődtek a majorépületek, és nagy befogadóképességű borospincék

is épültek. A grófi időszaknak az oroszok 1944. március 21-ei bevonulása vetett véget. Az ekkor már megözvegyült Grófnő a bevonulás előtt pár nappal kénytelen volt elhagyni Szigligetet.

Az első világháború vége felé történelmileg szükségessé és lehetségessé vált a magyar földkérdés megoldása. A Tanácsköztársaság megszüntette a nagybirtokrendszert. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 4-én kimondta, hogy "Magyarország földje a dolgozók társadalmáé". E rendszer megváltás nélkül elkobozta az összes közép és nagybirtokokat minden tartozékával élő és holt gazdasági felszerelésével, valamennyi mezőgazdasági üzemével együtt. [Forrás: Prof. Emer. Dr. Szabó Gyula, 2010.] A földreform problémájával először az 1920. évi ún. Nagyatádi-féle földreform foglalkozott, melynek célja „a magyar földbirtok megosztásának helyesebbé tétele” volt. Történelmi jelentőségű lépést tett a kormány 1945 márciusában a földreform-rendelet kiadásával. A földreform az ország csaknem minden községét érintette. Célja: a nagybirtokrendszer megszüntetése a földműves nép földhöz juttatása volt. E földreform elrendeléséről az 1945. évi VI. törvény gondoskodott, törvényerőre emelve a 600/1945. M.E.számú rendelettel lett. A juttatások során számos új törpe- és kisbirtok keletkezett, illetve a már meglévő kisbirtokok kiegészültek.

Esterházy Pálné távozásával az addigi grófi területek kihasználatlanul álltak. A földtáblák újraosztására 1946-ban szigligeti lakósokból álló, körülbelül 15 fős földosztó bizottságok alakultak. A bizottságok munkáját a helyi, és a járási bíró is segítette. A táblák kiparcellázásánál előnyben részesültek a nagycsaládosok, és a grófi családnak dolgozó személyek (A dolgozóknál figyelembe vették azt is, mennyi időt töltött a grófság szolgálatában). A fennmaradó területekből a gyermektelenek is részesülhettek. Egy család átlagosan 800 és 1600 négyzetöl (2850 – 5700 m²) földterülethez jutott. A térképen megtervezett birtokszerkezetet a táblákon fakarókkal jelölték ki, a karókon szerepeltették az új tulajdonosok nevét is. A földosztás során csak szigligeti emberek részesedhettek juttatásban, a településen kívüli személyek csak vásárlás útján kaphattak birtokokat. Az első földosztás 1946-ban történt, de néhány túlkapás miatt 1947-ben újrazvizsgálták. Kisebb kiigazításokra került már csak sor 1948-ban.

3.3. A lakott területek növekedése, és a termőterületek csökkenése térképekről és légifényképekből visszakövetve

A lakott területek terjeszkedése, illetve a mezőgazdasági termőterületek háttérbe szorulása jól nyomon követhető a térképek, és a légifelvételek elemzésével. Az elemzéshez a topográfiai és kataszteri térképek, az abban az időben készült légifényképek, és a mostani műholdképek is alkalmasak, de a korabeli statisztikák is segítséget nyújthatnak.

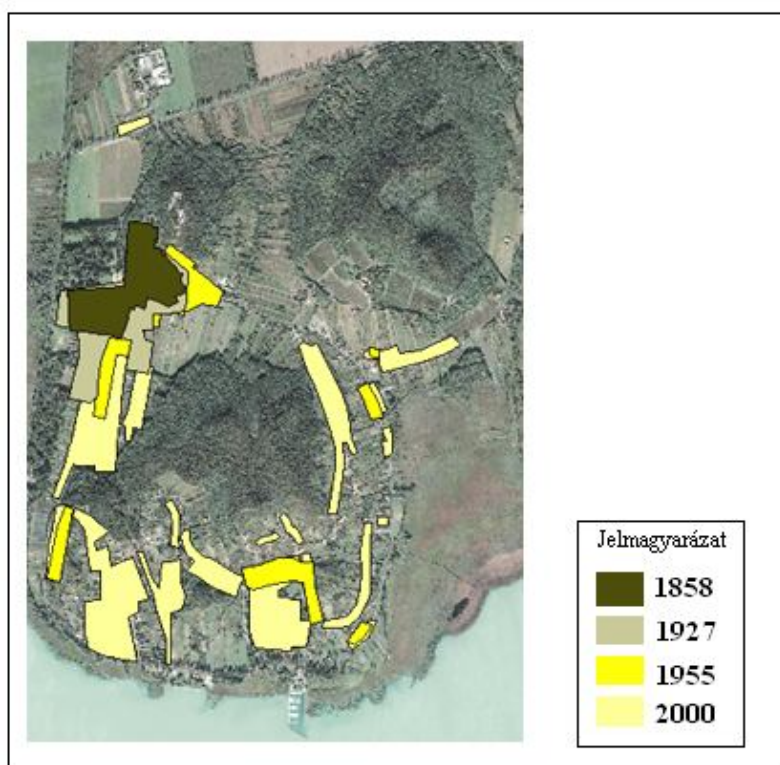
25. ábra: Szigliget ábrázolása az I. katonai felmérés szelvényén (1784)

Már az első katonai felmérés szelvénye is a Várhegytől délre ábrázolja a település központi területeit. 1800-ban 82 házat említ meg az akkori népszámlálás, a házakban átlagosan 5 fő élt. A második katonai felmérés jól tükrözi a falu gazdasági növekedését, és a lakóépületek gyarapodását. A térkép már kiépült úthálózatról tanúskodik, és megjelenik a Balatonedericset és Tördemiczet összekötő út, amely a település északi részén halad keresztül. Ezen út mellett megtaláljuk a majorsági épületek ábráit is. A község lakóterülete ehhez képest alig növekedett, így a népsűrűség igen magas volt (6 fő/ház). A lakosság létszáma ebben az időben 780 fő. A belterület pontos határát az 1858-ban készült kataszteri felmérés rögzíti.

26. ábra: Az 1858-as kataszteri felmérés Szigliget belterületét ábrázoló részlete
(Forrás: Takács József)

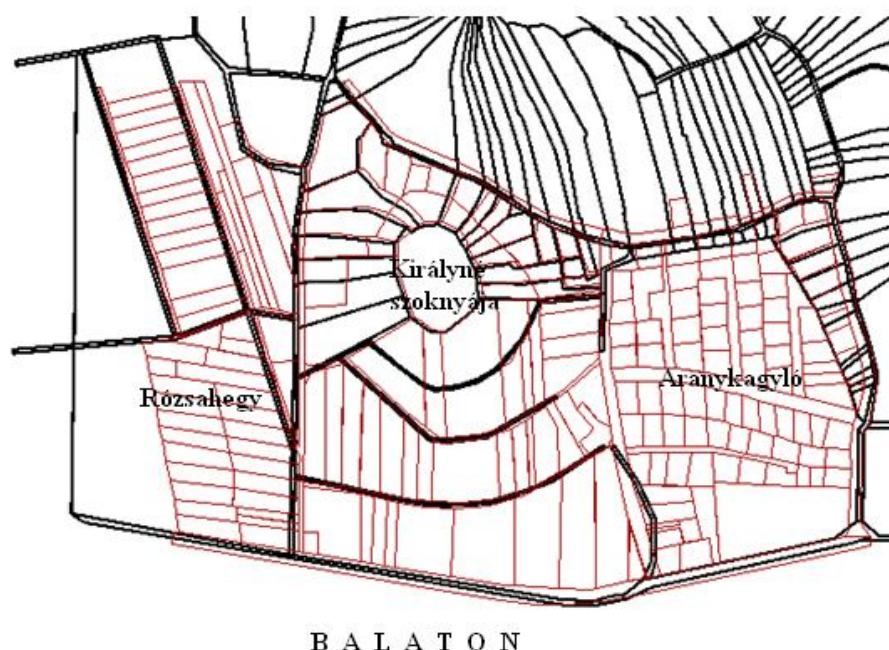
Az 1927-es térképen már láthatjuk a belterület jelentős növekedését. A lakosság létszáma száz év alatt háromszorosára nőtt. Az 1828-as népszám szerint 501 fő, 1920-ban pedig már 1500 fő körüli lakosságlétszámmal találkozhatunk. A település a Balaton irányába, a viszonylag sík területek felé terjeszkedett. A beépítésre az oldalhatáron álló, illetve a fésűs elrendezésű épületek a jellemzőek. A község későbbi centruma is ezen a területen alakult ki. A Szőlőhegy, Külsőhegy rész ritka beépítésű, túlnyomó részt a szőlőhöz tartozó pincék álltak egymástól nagy távolságra. A külterületen a grófi földek összefüggő, nagy táblákat alkottak.

27. ábra: A beépített terület növekedése különböző években (QGIS)

Ebben az időben kezdődik meg Szigliget üdülőfaluvá válása. Dr. Fehrentheil-Gruppenberg László mérnök kezdeményezésére 1933-ban kialakítják a strandfürdőt, és megépítik Szigliget és Nemestördemic (Badacsonytördemic) közös vasútállomását. Egyre több prospektus jelenik meg a községről, Fehrentheil mérnök saját maga látta vendégül a kor neves művészeit nyaralójában. Ezzel egy időben Debreczenyi Gyula (1883-1936) egykori plébános fáradhatatlan munkája nyomán pedig elkészült a kikötő, lecsapolták az Eger-vizet, és megépítették a balatoni műutat is. Szigliget egyre ismertebb lett, egyre több nyaraló kereste fel a települést. Egy korabeli tájékoztatóból (Springer nyomda) tudjuk, hogy viszonylag olcsón lehetett szálláshelyhez jutni, szobánként 50 fillérért vagy 1 pengőért, teljes ellátással pedig 3 pengőért lehetett kivenni egy nyaralóházat. A visszatérő

vendégek később saját telket vásároltak a községben, és nyaralóépületek építésébe kezdtek. Beindult egy új építési hullám az 1944-ben felhagyott grófi területeken. Az eddig tisztán mezőgazdasági művelésű külterületi táblákat kisebb méretű építési területekre osztották. Az átlagos telekméret 800 és 1200 m² között változott. A belterület nagysága 1955 és 1970 között négyszeresére növekedett. Az 1930-as adatokhoz viszonyítva 1955-re 58%-kal, 2001-re pedig már 65%-kal emelkedett a lakásszám. A lakások 61%-a 1945 és 1980 között épült [Forrás: Paál József, Szigliget 890 éves, 2011].

28. ábra: A legszembevetőbb változások: Az Aranykagyló, és a Rózsahegy felosztása
Feketével vannak jelölve az 1927-es felmérés határvonalai, pirossal az 1985-ös határvonalak

29. ábra: Azonos területet ábrázoló, repülőgépről készült fényképek 1951-ből (Benkő Ferenc fényképe), és 2006-ból

A lakott terület növekedése mellett a mezőgazdasági művelés alatt álló területek nagysága viszont csökkent. A 30. ábrán három különböző időpontban (1951, 1972, 2008) zöld színnel kiemelve láthatjuk a tényleges művelés alatt álló, szántó-, és szőlőtáblákat. Ezek a területek a légifényképek alapján is egyértelműen lehatárolhatóak. Az elemzés során a gyepekkel, az erdő-, és nádterületekkel, továbbá az általában saját célra termelő, kisebb háztáji szőlőtáblákkal külön nem foglalkozunk. A termőterületek csökkenése két kiváltó ok következményéből adódik:

- A lakóterületek növekedése az idők folyamán a mezőgazdasági táblákon történő lakóépületek építése miatt következett be. Ezt tapasztalhatjuk a Várhegytől délre eső területeknél (Újfalú), illetve a Balaton partja mellett (Aranykagyló, Rózsahegy).
- A tulajdonosok felhagytak a mezőgazdasági területek művelésével. A legszembeütőbb változások a 71. számú főúttól délre, és a Fűzes-kert, Vörösdombok dűlőkön láthatóak.

30. ábra: A mezőgazdasági területek visszaszorulása (QGIS)

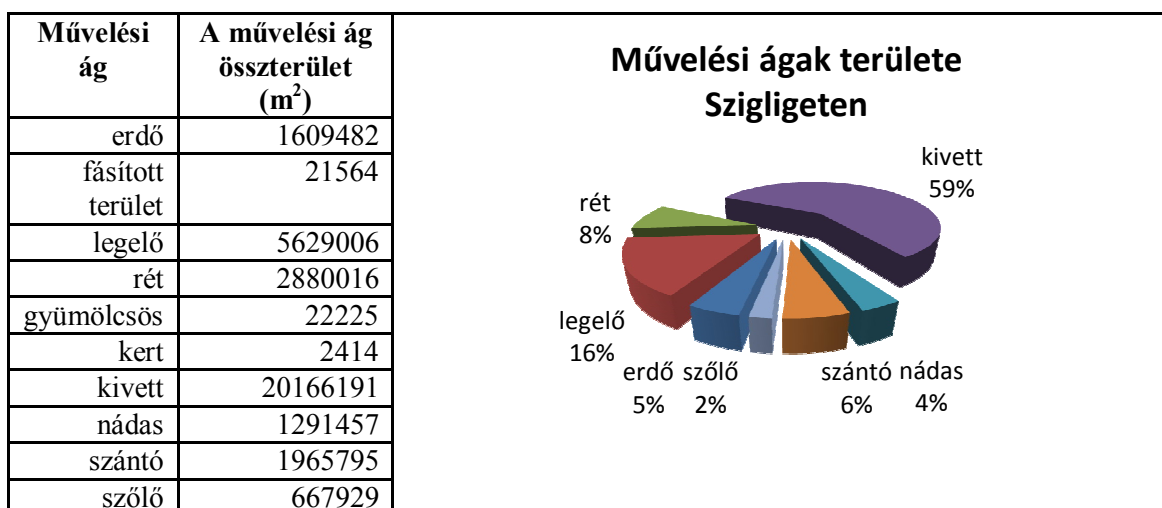
A fentiekből is következik, hogy a településszerkezet az idők során jelentősen átalakult. A település napjainkban két fő részre osztható, az állandó lakosok nagy része a település centrumában élnek (Kossuth utca és környéke), a szőlőhegyi részekben pedig nyaralóövezet alakult ki. Az állandó lakosság száma jelenleg csökken (az utóbbi tíz évben 100 fővel élnek kevesebben Szigligeten), viszont a nyaralótulajdonosok száma évről évre nő. Ennek az a következménye, hogy a nyári hónapokra eső főszezonban körülbelül 3500-4000 főnek ad otthont a település, télen viszont 800 fő él a községben.

31. ábra: Az 1951-es légifénykép (Forrás: HM Térképészeti Kft.), és a 2008-as műholdkép (Forrás: ArcGIS Explorer) jól mutatja a beépített területek növekedését

3.4. Szigliget birtokszerkezete jelenleg, és a jövőbeli tervek

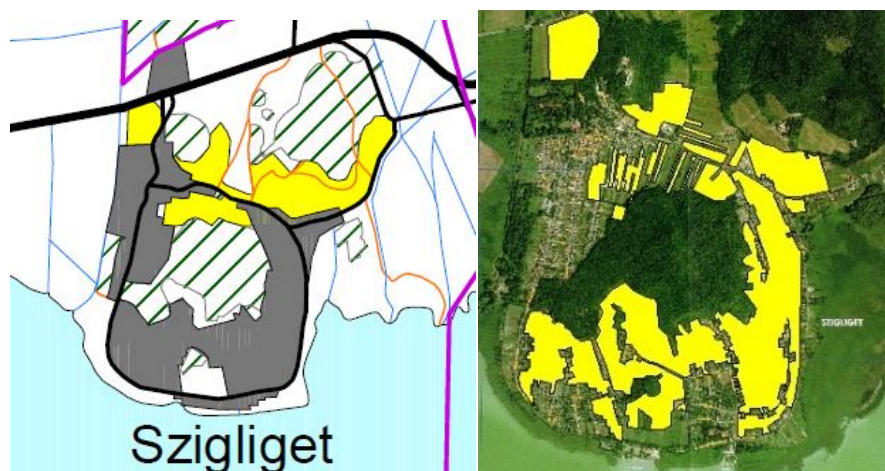
Az egykoron oppidumi (mezővárosi) rangot viselő település mezőgazdaságát a Balaton-part 1970-es évektől számítható folyamatosan idegenforgalmi fejlődése visszaszorította. A 2007. évi statisztika szerint 4 egyéni gazdálkodó, továbbá 4 bejelentett társaság művelt üzemszerűen földterületeket. Az egyéni gazdálkodók esetében 8-8 ha szőlő és kert-, a társaságoknál pedig 20 ha szőlőterületen, és körülbelül 20 ha nádterületen folyik a gazdálkodás.

2. táblázat: A művelési ágak területeinek megoszlása Szigligeten (Tapolcai Körzeti Földhivatal statisztikája alapján)

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az egy-egy család tulajdonában álló kistáblák mind művelés alatt állnak. A kistáblákon 67 %-ban saját fogyasztásra, továbbá 23 %-ban pedig

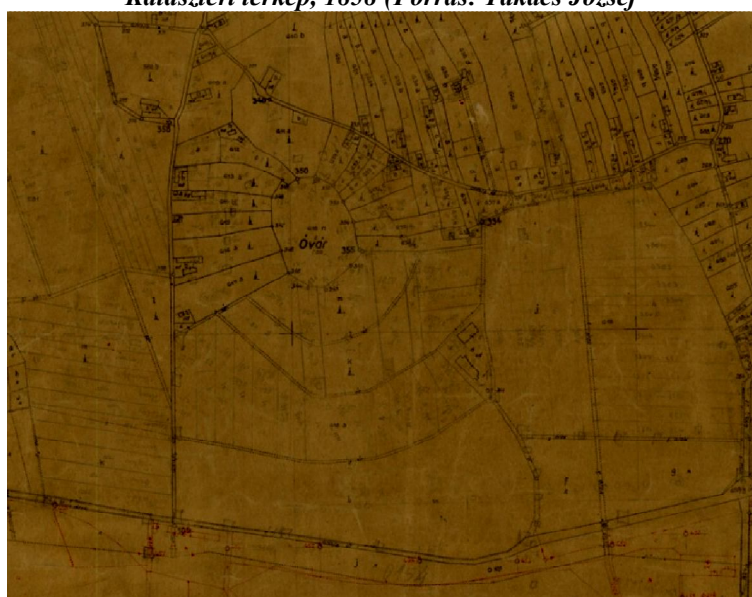
a saját fogyasztáson felüli felesleg értékesítésére termelnek [Forrás: KSH 2007-es adatai]. A szőlőterületek védelme, és a helyi borkultúrának az idegenforgalomba történő beépülése Szigliget jövőjének földhasználatát nagyban befolyásolhatja. A Balaton Kiemelt Üdülőkörzetének védelme érdekében 2008-ban fogadta el az Országgyűlés a Balaton-törvényt, amely a Balaton vonzáskörzetébe eső települések területrendezési, fejlesztési terveinek, és szabályzatainak alapját képezi. A törvény kiemelten foglalkozik a szőlőkataszterek védelmével, és azoknak a turizmusban betöltött szerepével. A Balaton-törvény lehetőséget ad olyan építmények létesítésére, amelyek a bekapcsolhatóak a borturizmus tárgykörébe, illetve a Badacsonyi Borvidék különböző borainak megismertetésére, a régió hagyományainak bemutatására.

32. ábra: A minőségi fejlesztést szolgáló övezetek tervének szigligeti részlete a Balaton-törvényből. Az I. osztályú szőlőkataszteri területek sárga színnel vannak jelölve. Mellette az EOTR topográfiai térképen szőlőként feltüntetett területrészek ábrája (QGIS)

Kataszteri térkép, 1858 (Forrás: Takács József)

1927. évi kataszteri felmérés egyik szelvénye (Forrás: FÖMI, Térképtár)

1986-os EOTR-szelvény (Forrás: Szigliget Község Információs Szolgáltató portálja, www.szigliget.hu)

33. ábra: Azonos területrészt bemutató, különböző időpontban készült térképszelvények részletei. A három kép jól mutatja a nyaralóövezet kialakulásának folyamatát.

4. Összegzés

A község természeti értékeinek bemutatása után a Balaton partvonalváltozásának Szigliget térségébe eső vizsgálatával foglalkoztam. A kérdés, hogy valóban sziget volt-e Szigliget, több részről is felvetődött. Elsőként a település neve, továbbá a korabeli oklevelek leírásai is arra utalnak, hogy valóban sziget lehetett egykor Szigliget. A vizsgálatot három irányból közelítettem meg: a genetikai talajtérképek, a földmérési és térképészeti emlékek, és a digitális domborzatmodell megvizsgálásával. A korabeli atlaszokból egyértelműen nem lehetne választ adni erre a kérdésre, de a térképi ábrázolásmód sejteti, hogy valószínűleg szigetre telepedhetett le a község. A talajtérkép, és a digitális domborzatmodell viszont egyértelmű választ adott: Szigliget egykor tényleg szigetként állt a Balatonban.

Másik fő témám Szigliget településszerkezeti változásainak vizsgálta volt. A község különleges helyzetben van ebben a tekintetben. A jórészt mezőgazdasággal foglalkozó településből a múlt század végére balatoni üdülőfalu lett. Az egykori grófi birtokokon ma már nyaralóházak sora áll. A lakott településrészek területe ugrásszerűen megnőtt, a mezőgazdasági földtáblák viszont elmaradtak. A térképeken ez a változás szemléletesen nyomon követhető. Szerencsésnek mondhatja magát Szigliget, hiszen a nagy vendégforgalom újabb lehetőségeket kínál. A jövőbeni tervek a borturizmust, és a szőlőtermelést akarják ismét fellendíteni.

Fontosnak tartom, hogy a települések lakói ismerjék saját községüknek történetét. A múlt megismerésében jelentős szerepet kapnak azok a korabeli térképek, amelyek rögzítették az egykori települések életét. Bízom abban, hogy évtizedek múlva is lesznek olyan érdeklődők, akik a mostani szelvényeket kutatva idézik fel napjaink Szigligetét.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm az alábbi szigligetieknek, vagy Szigligethez kötődőknek a segítségét, akik történeteikkel, visszaemlékezéseikkel, és tanácsaikkal segítettek a dolgozat elkészítésénél:

Fehrentheil Bernadette

Mészáros Orsolya

Fodor Ferenc

Paál József

Kardos József, és felesége

Póka Ibolya

Kócs József

Takács József

*Balatoni évtizedek
(részlet)*

„...Ezek a téli estéken gondolkodtam el először a sorsomon. Ki vagyok, mi vagyok? Miért itt élek éppen, miért nem másutt? S a térképet böngészgetve estéről estére ízlelgettem a falvak szép nevét. Hegymagas, Nemesgulács, Salföld, Köveskál, Vonyarcvashegy, Gyenesdiás, Vindornyalak, Rezi, Vállus, (Szigliget)... Milyen szép helységnevek ezek. Egy részük biztosan honfoglaláskori, mint például a Köveskál, más részük talán szláv örökség vagy még régebbi. Mindegy nekem. E nevek zenéjét, hangsúlyát a levegővel szívtam magamba. Nekem ez mind magyar név, mind-mind a hazát jelenti. (...) Talán így eshetett, hogy csak később, ezeken a Balaton-parti téli éjszakákon, a helységneveket ízlelgetve döbbsentem rá, hogy magyar vagyok. Hecsedli teát szűrészölgetve mormoltam a neveket, Mindszentkál, Szentbékál, s éreztem, hogy ezeket a neveket nem tudom kívülállónak kiejteni, nem maradok olyan feszelen, mint amikor azt mondom, hogy Los Angeles. Megértettem, hogy ezeknek a helységneveknek a hangzása s a helységekben élő emberek sorsa nekem nem lehet közömbös. A hazaszeretet fiatal lelkekben, a kezdetek idején egész biztosan érzelmi állapot. Az értelem aztán később mindent a helyére tesz, s a hazaszeretetet is tudatos fénybe emeli, emelheti. (...) Ezek a furcsa, szédöngette, süvöltöző téli éjszakákon eszméltem rá, hogy egy meghatározott közösségbe tartozom. Mormoltam a falvak nevét, átugrottam a szomszédos járásokba, megyékbe. S azok is megragadtak, bent tartottak az érzelmi körben. Ha azt mondom, Iszkáz vagy Karakó, az éppen annyira megtartónak látszik, mint Örvényes, Csopak vagy Dörgicse. Azóta is esküszöm ezekre a varázsszavakra, varázsnevekre. Szépek, meghatároznak. Éppen úgy, mint a táj, a hegyek magassága, a víz mélysége, az éghajlat s a földrajzi szélesség.”

Bertha Bulcsu nyomán

5. Irodalomjegyzék

- A Balaton – korabeli térképek: <http://w3.exnet.hu/~pluto/terkepek.htm>
- Agrár - Környezetgazdálkodási Információs Rendszer: Magyarország genetikus talajtérképei (<http://terkep.air.gov.hu/terkep/nyilvanos/nyilvanos.htm>)
- Arcanum Adatbázis Kft. honlapja: www.arcanum.hu
- Dr. Bendefy László, Dr. V. Nagy Imre: A Balaton évszázados partvonalváltozásai, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1969
- Dr. Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei, MTA Kiadó, Budapest, 1976
- Dr. Ing. lovag Fehrentheil-Gruppenberg László: Hogyan gyűjtsünk helyneveket?, Veszprém, 1933
- Hangodi László, Paál József: Szigliget 890 éves, Kölcsey Nyomda Kft. Tapolca, 2011
- HM Térképészeti Kht.: Katonai térképek krónikája, Budapest, 2004
- Karli Ildikó: A térképezés története különös tekintettel Európára és Magyarországra, Veszprém Megyei Kormányhivatal Földhivatala
- Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság honlapja (www.kdtvizig.hu)
- Magyar Országos Levéltár honlapja: <http://www.mol.gov.hu/>
- Mészáros Orsolya: FONS; Forráskutatás és Történeti Segédtudományok, Különlenyomat
- Papp-Váry Árpád: Térképtudomány, Kossuth Kiadó, 2007
- Plihál Katalin: Magyarország legszebb térképei 1528-1895, Kossuth Kiadó, Országos Széchenyi Könyvtár, 2009
- Prof. Emer. Dr. Szabó Gyula: Föld-, és területrendezés; Agrárvilági fordulatok, magyar reformok, Székesfehérvár, 2010
- Szigliget Község Önkormányzatának Információs Szolgáltató Portálja: (www.szigliget.hu)
- Tímár Gábor et al.: A Balaton legnagyobb kiterjedésének rekonstrukciója a függőleges kéregmozgások figyelembevételével, ELTE Geofizikai és Űrtudományi Tanszék, Budapest, 2010
- Veszprém Megyei Kormányhivatal Földhivatali portálja (www.vmfh.hu)